

Simonovits Bori

Bevándorlók diszkriminációja – kisebbségi és többségi szemmel

Bevezetés módszertani kitérővel

A diszkrimináció mérése komoly kihívást jelent az empirikus társadalomkutatás számára. Mivel a diszkrimináció egy viselkedés megnyilvánulása, sem a kérdőíves sem az interjú technikák nem alkalmasak a diszkriminatív viselkedés tettenérésére. Akár a többség, akár a kisebbség szemszögéből vizsgáljuk meg a kérdést, csupán arra kaphatunk választ, hogy milyen diszkriminációs tapasztalatai vannak a hátrányos megkülönböztetés elszenvedőinek, illetve milyen múltbéli tetteiről számol be a (potenciális) „elkövető”, továbbá hogy hogyan észlelik az adott társadalomban jelen lévő diszkrimináció mértékét a kérdezettek. E mérések megbízhatósága tehát korlátozott, mivel az áldozatok gyakran eltúlozzák (ilyenkor felülbecsüljük), illetve elhallgatják (ilyenkor alulbecsüljük) az őket ért sérelmeket, az elkövetők pedig többnyire igyekeznek elleplezni szabály- és normasértő viselkedésüket, ezáltal szintén alulbecsüljük a hátrányos megkülönböztetés mértékét. A mérések érvényessége is korlátozott, hiszen nem magát a diszkriminatív viselkedést mérjük, hanem csupán annak emléket, észlelését, esetleg szándékát. (Sik – Simonovits 2009, Simonovits 2012) Ebben a tanulmányban arra vállalkozom, hogy összegyűjtöm és rendszerezem azokat a legfontosabb empirikus kutatásokat, melyek Magyarországra koncentrálva vagy nemzetközi összehasonlításban vizsgálják a bevándorló kisebbség és többség viszonyát, különös tekintettel a bevándorlók által megélt diszkriminációs tapasztalatokra illetve a többség által észlelt diszkrimináció elterjedtségére.

Az elmúlt években számos empirikus kutatás készült Európában és Magyarországon a xenofóbia (idegenellenesség) és diszkrimináció témakörében. (EU Agency for Fundamental Rights 2009, European Commission 2012) Tanulmányomban főként kvantitatív és kisebb részt kvalitatív kutatások eredményeire támaszkodva mutatom be a bevándorlókhoz kapcsolatos közvélekedés alakulását és a bevándorlók szemszögéből a Magyarországon tapasztalt idegenellenesség és diszkrimináció főbb jellemzőit.

A diszkrimináció elterjedtsége és idegenellenesség Magyarországon – a többség megítélése szerint

Arra a kérdésre, hogy mennyire elterjedt egy országban az idegenellenesség és a bevándorlók hátrányos megkülönböztetése két módon kaphatunk választ a lakosoktól: megkérhetjük a válaszadót, hogy becsülje meg az országában jelenlévő diszkrimináció elterjedtségét, illetve a válaszadó idegenellenességét és diszkriminációs hajlamát firtathatjuk különböző direkt és indirekt kérdésekkel.

Az Eurobarometer reprezentatív survey az EU valamennyi országában rendszeresen méri a hátrányos megkülönböztetés elterjedtségének észlelését is. A vizsgált hét diszkriminációs alap (nem, származás, vallás, kor, fogyatékoság, szexuális orientáció, nemi identitás) közül kettőből következtethetünk közvetve a bevándorlókval kapcsolatos diszkrimináció elterjedtségére: az etnikai-származási illetve a vallás alapján történő diszkrimináció észlelése alapján, bár fontos megemlíteni, hogy az előbbi esetben feltehetőleg a romákat érintő megkülönböztetésre gondolnak a magyar válaszadók.

A legutóbbi, 2012-es adatfelvétel megerősítette a korábbi évek eredményét, miszerint európai átlagban a származás alapján történő megkülönböztetés a leggyakoribb oka a diszkriminációnak. 2012-ben az összes megkérdezett 56 százaléka (2009-ben 61 százalék) gondolta úgy, hogy az etnikai alapú megkülönböztetés elterjedt az országában; a vallási alapú megkülönböztetés elterjedtségét 39 százalékban érzékelték.¹ A magyar megkérdezettek 70 százaléka észlelt nagyarányú etnikai-származási alapú megkülönböztetést és 25 százaléka vallási alapú megkülönböztetést (European Commission 2012).

Ugyanebben a kutatásban külön rákérdeztek arra, hogy mennyire elterjedt a hátrányos megkülönböztetés a munka világán kívül.² Az etnikai alapú, munkaerőpiacon kívül tapasztalható hátrányos megkülönböztetés észlelésében Magyarország az élmezőnyben foglal helyet. Svédországhoz, Franciaországhoz és Görögországhoz hasonlóan a magyarok csaknem kétharmada (63 százalék) tartotta nagyon elterjedtnek; az arány a 27 EU-s országban átlagosan 47 százalék volt. Ezzel szemben a vallási és meggyőződés alapú megkülönböztetést sokkal kisebb fajsúlyú problémának észlelik a magyarok: a válaszadók 22 százaléka vélte elterjedtnek a vallási alapú megkülönböztetést; az EU-s átlag 33 százalék.

¹ A konkrét kérdés így hangzott: „Mit gondol a különböző típusú hátrányos megkülönböztetések közül melyek nagyon elterjedtek / valamennyire elterjedtek / ritkák / nagyon ritkák / nem léteznek / Magyarországon?”

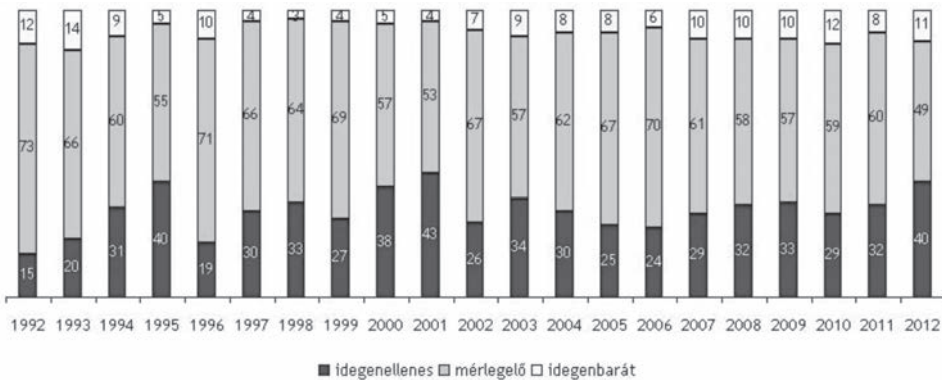
² A konkrét kérdés így hangzott: „A hátrányos megkülönböztetés jelensége a munka világán kívül is előforduló jelenség. Például az oktatásban, a vásárlás során, éttermekben, bárokban, ingatlan bérlése vagy vásárlása során, illetve orvosi vagy kórházi kezelés során. Mit gondol, a munkahelyen kívüli hátrányos megkülönböztetések közül felsoroltak közül melyek nagyon elterjedtek / valamennyire elterjedtek / ritkák / nagyon ritkák / nem léteznek / Magyarországon?”

Azok, akik saját megítélésük szerint valamilyen kisebbséghez tartoznak, nagyobb arányban gondolják úgy, hogy a többi diszkriminációs típus is elterjedt társadalmi probléma, mint azok akik nem tartoznak kisebbséghez.

A TÁRKI 1992 óta rendszeresen méri a magyar lakosság idegenellenességét a menedékkérők befogadásán keresztül.³ A sok szempontból leegyszerűsített kérdésel⁴ szűkebb értelemben a magyarok bevándorlókkal, tágabb értelemben pedig az idegenekkel és a mássággal kapcsolatos attitűdjeit mérjük.

A legutóbbi adatfelvétel 2012 márciusában zajlott (Sik 2012), mely szerint a felnőtt lakosság 40 százaléka tekinthető nyíltan idegenellenesnek – azaz értett egyet azzal, hogy „az országba menedékkérő be ne tehesse a lábát” – szemben az elmúlt öt évben tapasztalt 29 és 32 százalék között mozgó aránnyal. 2012-ben a megkérdezettek 11 százaléka tekinthető idegenbarátnak: ők azok, akik szerint minden menedékkérőt be kell fogadni. Minden második válaszoló mérlegelné a menedékadást; e csoport aránya az utóbbi öt évben 60 százalék körül mozgott (1. ábra).

1. ábra: A nyílt idegenellenesek, idegenbarátok és mérlegelők alakulása Magyarországon az elmúlt két évtizedben, százalék

Forrás: TÁRKI Háztartás Panel, Háztartás Monitor és Omnibusz kutatások, 1992–2012

³ A minden évben feltett kérdés így hangzik: „Ön szerint minden menedékkérőt be kell-e fogadni, vagy senkit sem, vagy van, akit igen, van, akit nem?” Az első csoportot idegenbarátnak vagy befogadóknak, a másodikat idegenellenesnek vagy elutasítóknak, a harmadikat pedig mérlegelőnek vagy reálpolitikusnak nevezzük. Az utóbbi válaszlehetőséget választóktól ezt követően megkérdezzük, hogy egy adott lista alapján mondja meg, mely nemzetiségű-ethnikumú csoportokból származó menedékkérőt engedne be és melyeket nem.

⁴ Gyakori kritika például, hogy nem kérdezzük meg a mérlegelőket arról, hogy mi alapján mérlegelnének, csak arról, hogy mely külföldi csoportokat engednék be az országba. Másrészt viszont még ennél az egyszerű kérdésnél is felmerül a relevancia problémája, azaz nem lehetünk abban biztosak, hogy a kérdezettnek van-e egyáltalán véleménye és elegendő információja ahhoz, hogy Magyarország bevándorláspolitikájáról véleményt formáljon.

Az idegenellenesség mértékének alakulása az elmúlt két évtizedben röviden így foglалható össze: 1992 és 1995 között gyorsan növekedett (15 százalékról 40 százalékra), 1996 és 2001 között előbb ingadozott (19–43 százalék között), majd 2002 óta 2011-ig kisebb ingadozások mellett (24–33 százalék között) meglehetősen stabil volt. A 2012-es eredmény a mérlegelő gondolkodás eddig nem tapasztalt alacsony mértékét mutatja, és ezzel párhuzamosan a nyílt idegenellenesség 2012-ben újra az 1995-ben és 2001-ben mérthez hasonló magas értéket mutat.

Az idegenellenességet mérő kérdéssor második kérdése a mérlegelőktől megkérdezi, hogy mely nemzetiségekhez vagy etnikai csoportokhoz tartozókat engednék be az országba és melyeket nem. Általános tapasztalatunk, hogy a magukat mérlegelőknak beállítók döntő többsége a határon túli magyarokon kívül egyetlen más csoport tagjait sem engedné be, köztük a nem létező – a mérés szempontjából „lakmuspapírként” funkcionáló – pirézeket⁵ sem, azaz valójában a mérlegelők zöme is (latens) idegenellenes.

Az előítéletességet mérő kutatások egybehangzó tanulsága, hogy a társadalom vesztes csoportjai az átlagost meghaladó mértékben előítéletesek. Társadalmi-gazdasági szempontból egyértelműen a vesztesek közé tartoznak a munkaerőpiacról kiszorultak, a legfeljebb általános iskolát végzettek, illetve a rossz anyagi helyzetűek. Az alacsony jövedelemszint mellett a rossz anyagi helyzet indikátora az is, ha a válaszoló el van maradva közüzemi számlái kifizetésével, és/vagy nem rendelkezik saját tulajdonú lakással. Ezen csoportok körében átlagon felüli (43–52 százalék) azok aránya, akik elutasítják a menedékkérők beengedését.

A szociológiai értelemben vesztes csoportok mellett a Jobbik-szavazók körében is átlagon felüli (45 százalék) a nyíltan idegenellenesek aránya, de még elutasítóbbak a politikából kiábrándultak: 54 százalékuk nem engedne be egyetlen menedékkérőt sem az országba.

A 2011-es kutatás során azt is vizsgáltuk, hogy egy bizonyos csoportba tartozó ismerős léte hatással van-e az adott csoporttal kapcsolatos előítéletekre⁶. Ezt a hipotézist teszteltük hat etnikai-származási (határon túli magyar, zsidó, cigány, afrikai, arab és kínai) és két deviáns (szkinhed, kábítószeres) csoporton. Az egy konkrét csoporttal kapcsolatos előítéletességet a Bogardus-skála társadalmi távolságot mérő változóival vizsgáltuk, amelyek úgy mérik a más emberekkel, csoportokkal szembeni attitűdöt, hogy rákérdéznek a válaszadó által még elfogadott legközelebbi kapcsolat fokára.

⁵ A pirézek egy kitalált népcsoport, melynek a kérdéssorba építése jó kontrollként szolgál az idegenellenesség mérésére.

⁶ A 2011-es, háromezer fő – a felnőtt lakosság kor, nem iskolai végzettség és lakóhely szerint reprezentáló – megkérdezésén alapuló, átfogó empirikus kutatás eredményei alapján mutatom be. Az adatfelvétel 2011 április–júniusban zajlott, az Európai Integrációs Alap finanszírozásával.

Az öt nemzeti-származási csoporttól érzékelt társadalmi távolságot a kérdőívben szintén a Bogardus-skála három állításával mértük⁷.

A kérdésre adott válaszok alapján a válaszadókat négy fő csoportba⁸ osztottuk, feltételezve, hogy a szomszédsági viszony erősebb kapcsolatot jelöl, mint a munkatársi:

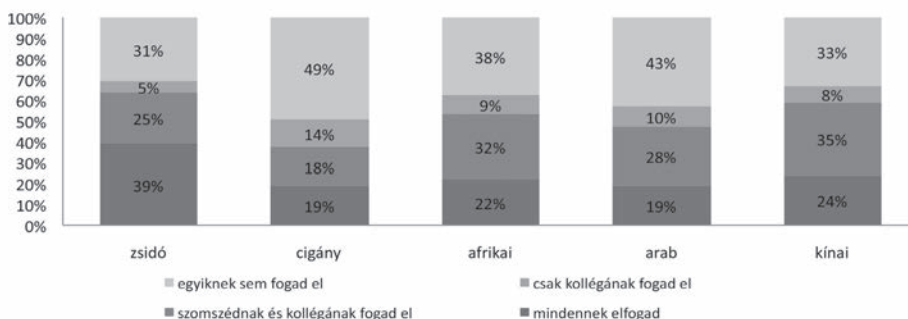
1. családtagnak, szomszédnak és kollégának is elfogadná;
2. szomszédnak, kollégának elfogadná;
3. csak kollégának fogadná el;
4. egyiknek sem fogadná el.

A korábbi kutatási eredményekhez hasonlóan a határon túli magyarokkal kapcsolatban érzékelt társadalmi távolság érzete a legkisebb, a tőlük való társadalmi távolság minimális, őket tíz emberből nyolc mindennek elfogadná. Mivel e három csoport megítélése ennyire eltér a többitől, a további elemzésekből ezeket kihagyjuk, és csak a többi öt etnikai-származási csoporttal foglalkozunk.

A vizsgált öt etnikai-származási csoporttal szemben érzékelt társadalmi távolságok válaszadók szerinti megoszlását a 2. ábra mutatja. A romák megítélése a legrosszabb, a megkérdezettek majdnem fele sem szomszédnak, sem kollégának, sem családtagnak nem fogadna el cigány származású személyt. Őket követik az arabok, akiket a megkérdezettek 43 százaléka nem fogadna el semmilyen szinten, végül a kínaiakat minden harmadik válaszadó utasította el teljes mértékben. Az öt kérdezett csoport közül a zsidók megítélése a legjobb, őket tíz emberből négy mindhárom vizsgált szinten elfogadná. (Simonovits – Szalai 2013)

⁷ A kérdések így hangzottak: „Elfogadna-e egy határon túli magyar/zsidó/cigány/afrikai/arab/kínai egyént családtagnak/szomszédnak/munkatársnak?”

⁸ A válaszok egy sorrendi skálaként is értelmezhetők, melynek az „egyiknek sem fogadná el” a legalsó, míg a „mindháromnak elfogad” a legfelső foka. A válaszok 1-től 4-ig egyre lazább kapcsolatokat jelölnek. A csoportokat úgy alakítottuk ki, hogy lefedjék a válaszadók több mint kilencven százalékát.

2. ábra: Az öt etnikai-származási csoporttal szemben érzékelt társadalmi távolságok, százalék

Arra vonatkozóan, hogy a személyes ismerős léte csökkenti-e az érzékelt társadalmi távolságot, azt találták, hogy a külföldi ismerősök száma erős kapcsolatot mutatott bizonyos társadalmi-demográfiai változókkal, melyek közül a legfontosabb az iskolai végzettség, a kor, valamint a településméret. Minél fiatalabb, minél magasabb iskolai végzettségű és minél nagyobb településen lakik valaki, annál valószínűbb, hogy ismerősei között találunk külföldit.

Akiknek van arab ismerősük, azok egyharmada családtagnak, kollégának és szomszédnak is elfogadna arab személyt, a többiek közt csak 15 százalék az elfogadók aránya. A kínai ismerősről beszámolók körében is 12 százalékponttal nagyobb azok aránya, akik családtagként elfogadnának kínait. Az afrikai ismerős léte még inkább, 22 százalékponttal növeli az elfogadást; a zsidó származású ismerős 26 százalékponttal. A társadalmi távolságra pozitív hatással van, tehát az adott származású ismerős léte, és ez minden vizsgált csoportban előmozdíthatja a kapcsolatokat.

A diszkriminációs viselkedési hajlamot egy innovatív módszerrel, a kérdőívbe ágyazott diszkriminációs szituáció technikájával mértük, melynek segítségével azt vizsgáltuk, hogy a magyar felnőtt lakosság hogyan viszonyul három „láthatóan más” bevándorló csoporthoz (arab, kínai és afrikai) és egy-egy határon túli magyar jelentkezőhöz, munkáltatói és lakáskiadási helyzetekben.

A módszer alapja egy kontrollált kísérleti elrendezés: a válaszadóknak a megmutatott képeken szereplő személyek közül kell választaniuk, hogy melyiket vennék fel a helyi önkormányzathoz karbantartónak, takarítónőnek, ügyintézőnek, illetve kinek adnák ki lakásukat. A kérdezési helyzetben a válaszadóknak a kérdezői kártyákon megmutatott képeken szereplő személyek közül kellett megjelölniük, hogy melyik jelöltet választanák. A képek alatt mintegy „mini önéletrajzként” szerepelt a fiktív

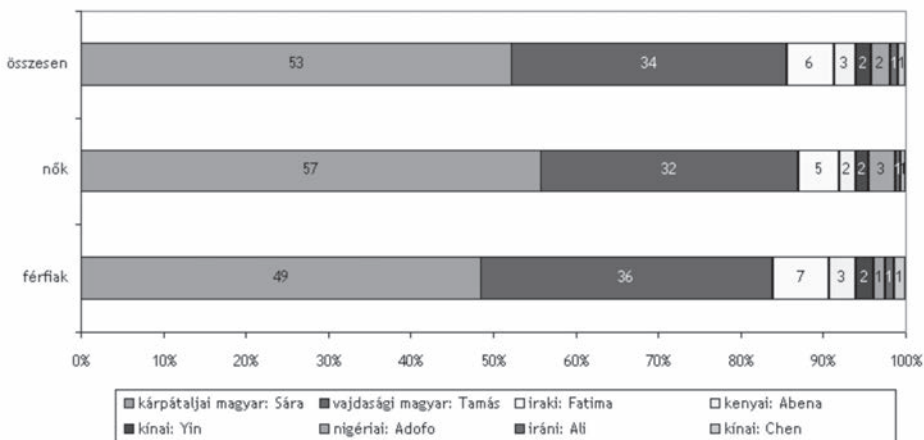
jelentkezők neve, származási országa és legfontosabb munkaerő-piaci karaktere, mely az eredmények korrekt összehasonlíthatósága érdekében egységes volt.

A módszer előnye az előbb bemutatott előítélet- és idegenellenesség kérdésekkel szemben, hogy mivel ebben az esetben nem közvetlenül kérdezzük rá az illető attitűdjeire, nemcsak a manifeszt, hanem a latens előítéletek is felszínre kerülhetnek, továbbá mivel itt egy többé-kevésbé hétköznapi szituációt kell elképzelni, feltehetően könnyebben és szívesebben válaszoltak a megkérdezettek, mint ha például Magyarország bevándorlási politikájával kapcsolatban kérdezzük őket.

Az első kísérleti szituációban a kérdezettektől azt kérdeztük, kit vennének fel a helyi önkormányzathoz takarítónőnek, illetve karbantartónak, ha ők dönthetnének a kiválasztásról. Külön vizsgálva a férfiakkal és külön a nőkkel szembeni fiktív munkáltatói döntéseket, mindkét nem esetében a határon túli magyar jelentkező kapta volna meg a képzeletbeli állást a válaszadók négyötödétől. A takarítónői állásra jelentkezők közül a kárpátaljai magyar Sárát választotta a válaszadók 79 százaléka, a karbantartói állásra a vajdasági magyar Tamást a válaszadók 85 százaléka. A képzeletbeli takarítónő-jelöltek esetében a kenyai és az arab származású nők egyformán szerepeltek (8–8 százalékuk volt befutó helyen), a fiktív karbantartói pozícióra jelentkező férfiak esetében a nigériai származású férfi szerepelt a legjobban és az iráni férfi szerepelt a leggyengébben a „láthatóan más külföldiek” közül.

A nemi és származási diszkrimináció együttes vizsgálatát tette lehetővé a második kérdezési helyzet, amikor a válaszadóknak az előzőekkel azonos arcképek alapján kellett utazási irodai vagy banki ügyintézőt választani a különböző nemzetiségű fiktív jelöltek közül. (3. ábra)

3. ábra: „Ön kit választana ügyintézőnek?” Az első helyen választottak sorrendje, százalékban, nemek szerint

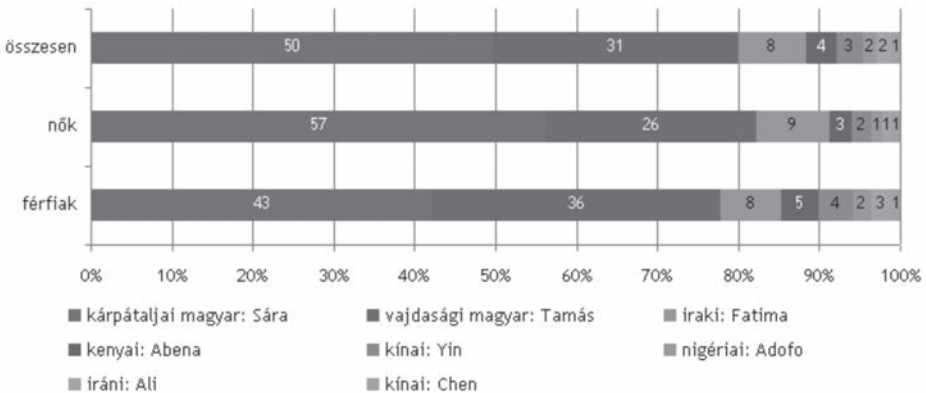

A 3. ábrán jól látszik, hogy a határon túli Sárát, illetve Tamást választotta összesen a válaszadók döntő többsége, illetve, hogy a nők jelentős előnyben vannak a férfiakhoz képest. A válaszadók lényegében kétharmada választott első helyen nőt és egyharmaduk férfit.

A női ügyintéző-jelöltek közül egyértelműen a kárpátaljai Sára kapta volna meg az állást (53 százalék választotta öt első helyen), míg a „láthatóan más” külföldiek közül az iraki Fatima követi a határon túli magyar lányt, és került ezzel a második helyre azáltal, hogy a válaszadók 5 százaléka választotta volna őt erre a munkára. A férfiak közül a vajdasági Tamást választották a legnagyobb arányban (a válaszadók egyharmada), míg a „láthatóan más” külföldi férfiak mindegyikének szinte teljes elutasíthatóságban volt része. A válaszadói preferenciákat némileg befolyásolta a kérdezett neme: míg a női válaszadók a férfiaknál valamivel nagyobb arányban választották első helyen Sárát, addig a férfi válaszadók a nőknél nagyobb arányban választották első helyen Tamást.

A képzeletbeli munkáltatói kérdéshez hasonlóan a magyarok több mint 80 százaléka a kárpátaljai, illetve a vajdasági jelöltnek adná ki lakását, és csak elenyésző arányban választották bérlőként az arab, afrikai és kínai jelölteket (4. ábra).

4. ábra: „Ön kinek adná ki lakását?” Az első helyen választottak sorrendje, százalékban, nemek szerint

A „láthatóan más” külföldiek közül mind a férfiak, mind a nők a kenyai Abenát választották első helyen. Nemenként vizsgálva az eltéréseket, azt látjuk, hogy a megkérdezettek általában a női lakásbérlőket részesítik előnyben, és ez az összefüggés a női válaszadók esetében fokozottan érvényesül: míg tíz női válaszadóból hét, addig tíz férfiból hat választott első helyen valamelyik női jelöltet (Simonovits 2012).

Diszkriminációs tapasztalat – bevándorló szemmel

A bevándorlók diszkriminációjának mérésére első ránézésre talán a legbiztosabb mérőeszközének tűnik, ha közvetlenül az érintetteket, azaz a migránsokat kérdezzük meg diszkriminációs tapasztalataikról. Ezzel a módszerrel, akár kérdőíves, akár interjú technikát alkalmazunk, az ún. viktimizációs kutatásoknál felmerülő mérési problémákkal kell megküzdenünk. Alapvető érvényességi és megbízhatósági problémát okozhat a retrospektív kérdésből adódó torzítás. Joggal feltételezhetjük ugyanis, hogy az áldozattá válásból adódó megbántottság és sértettség okozta túlérzékenység hatása erősebb lehet, mint a megkülönböztetés szégyene okozta elhallgatásé. Így a diszkriminációs tapasztalatokon alapuló kutatások feltehetően túlbecslik a diszkrimináció mértékét.

Az eredmények általánosíthatóságát veszélyezteti továbbá, hogy mivel ezen kutatások többnyire nem rendelkeznek megbízható mintavételi kerettel, az interjúalanyok kiválasztásánál általában a hólabda eljárását alkalmazzák (pl. a *LOCALMULTIDEM* kutatás), és vagy ötvözik a véletlen kiválasztás módszerével korrigálva utólagos súlyozással (pl. *Felmérés a bevándorlók civil integrációjáról*), vagy a hólabdára épülő mintavételi eljárást kvótákkal kontrollálva valósítják meg (pl. a *Bevándorlók Magyarországon* c. kutatás).

A már említett 2012-es Eurobarometer kutatás alapvetően egy lakossági survey, amely a lakossági mintán belül vizsgálja a különböző kisebbségeket (önbevalláson alapuló kisebbségi hovatartozás). A diszkrimináció észlelése mellett rendszeresen rákérdeznek a lakosságot érintő diszkriminációs tapasztalatokra. A legfrissebb adatok szerint, 2012-ben az EU lakosainak 17 százaléka tapasztalt legalább egy alapon hátrányos megkülönböztetést, mely nem jelent lényeges elmozdulást a 2009-es adatfelvétel eredményéhez képest (2009-ben 16 százalék számolt be diszkriminációs tapasztalatról).⁹

Az egyik legújabb, hét országot vizsgáló összehasonlító kutatás, az *Immigrant Citizens Survey* (Huddleston – Tjaden 2012) alapvetően a bevándorlók integrációjának vizsgálatát tűzte ki céljául, 15 bevándorló által sűrűn lakott európai város bevonásával. Magyarországon a bevándorlók erős fővárosi koncentrációja miatt Budapesten zajlott az adatfelvétel összesen 1200 bevándorló személyes megkérdezésével. A más európai országokban már kipróbált, de Magyarországon először alkalmazott mintavétel alapja a „centres of aggregation” módszer volt,¹⁰ melynek lényege leegy-

⁹ A kérdések pontos megfogalmazása így hangzott: „Az elmúlt 12 hónapban tapasztalt-e hátrányos megkülönböztetést vagy zaklatták-e valamilyen tulajdonsága miatt?” „Az elmúlt 12 hónapban tanúja volt-e annak, hogy valaki más diszkrimináltak vagy zaklattak valamely tulajdonsága miatt?”

¹⁰ A mintavételi eljárás a tér-idő mintavételen és a szisztematikusságon alapszik. Előbbi azt jelenti, hogy a célcsoportokat olyan helyszíneken és olyan időben kell elérni, ahol és amikor felül vannak reprezentálva, utóbbi pedig azt jelenti, hogy az adott helyszínen valamilyen előre meghatározott szisztémával kerülnek kiválasztásra a megkérdezettek. Ennél az eljárásnál kulcsfontosságú, hogy a kérdezési helyszíneket úgy választják ki, hogy azok a mindennapi élet teljes spektrumát lefedjék. Az egyes helyeken lekérdezendő személyek számát a helyszínek „látogatottságának” (attendance) függvényében határozzák meg (Várhalmi 2013).

szerűsítve, hogy olyan helyeken kerestek válaszadókat, ahol nagy valószínűséggel megfordulnak bevándorlók. (pl. parkok, piacok, szolgáltatók, imahelyek stb.), majd utólagos súlyozással¹¹ korrigálták az arányokat.

A Belgiumot, Franciaországot, Németországot, Olaszországot, Portugáliát, Spanyolországot és Magyarországot összehasonlító tanulmányból megtudhatjuk, hogy a Budapesten élő bevándorlók a más városokban élőkhöz képest viszonylag kis arányban küzdenek álláskeresési problémákkal (41 százalék); ennél csak a Berlinben élő migránsok vannak jobb helyzetben (36 százalék). A legmagasabb, 80 százalék körüli arányban a portugál illetve az olasz városokban élő külföldiek panaszkodtak a munkaerőpiacra való bejutás nehézségeiről.

Azoktól, akik számára problémát jelentett bejutni a befogadó ország munkaerőpiacára, megkérdezték, hogy milyen problémákkal szembesültek az álláskeresés során. Meglepő módon, a Budapesten élő migránsok nem említették a legfontosabb három ok között a diszkriminációt, ezzel szemben minden harmadik (nem magyar anyanyelvű) megkérdezett a magyar nyelvtudás hiányát, minden ötödik megkérdezett egyéni korlátozó tényezőket (idő, költségek és családi kötelezettségek), és minden hatodik a határozott idejű munkaszerződésekből adódó problémákat említette.

A 2009-es *Bevándorlók Magyarországon* című kutatás hat migráns csoport helyzetét hasonlította össze kérdőíves és interjú technikával,¹² részletesen foglalkozva a bevándorlók által érzékelt hátrányos megkülönböztetéssel. Az arabok kivételével (Sik – Várhalmi 2010) mindegyik bevándorló csoport nehéznek ítélte magyarországi élethelyzetét, az intézmények segítőkészségének ellenére. Az ukrainai és kárpátaljai magyar bevándorlók közepesnek ítélték helyzetüket a többi bevándorló csoporthoz viszonyítva, és úgy érezték, közepesnél erősebb előítéletekkel kell szembenéznük. A kínai, a török és a vietnami bevándorlók sok nehézséget tapasztaltak, helyzetüket átlagosnál rosszabbnak ítélték, és az intézményeket sem találták segítőkésznek. Bár helyzetüket és az élet nehézségeit hasonlóan ítélték meg, a többségi társadalmat eltérően írták le: a vietnamiak barátságosnak, a törökök átlagosnak, a kínaiak pedig előítéletesnek tartották a magyarokat.

Sik Endre és Várhalmi Zoltán (2010) a *Bevándorlók Magyarországon* című kutatás adatbázisán részletesen vizsgálták a Magyarországon élő migránsok diszkriminációs tapasztalatait. A szerzők megkülönböztették a „látható”, a „láthatatlan” és a „hall-

¹¹ A „látogatottsági” adatok a mintavételi keret kialakítása mellett a súlyozási eljárás alapját is képezik. Egy válaszoló súlya attól függ, hogy a centrum, ahol megtalálták milyen látogatottságú, és hogy a megkérdezett milyen más centrumokban szokott még előfordulni. A módszer matematikailag egyenértékű egy véletlen rétegzett minta eredményeivel, ahol a rétegzési szempontnak a centrumok tekinthetőek, tehát elméletben torzítatlan eredményekben bízhatunk (Várhalmi 2013).

¹² Az adatfelvételre 2009 nyarán került sor határon túli magyar, ukrán, kínai, vietnami, török és arab származási-etnikai csoportok (csoportonként kétszáz válaszadó) részvételével.

ható” idegenség fogalmát, és megállapították, hogy az egyes migráns kisebbségek között nagyok az eltérések a diszkriminációs tapasztalat terén. Míg a kínaiak, a vietnamiak és az arabok a „látható idegenség”, valamint az anyagi helyzetük miatt tapasztaltak főképp hátrányos megkülönböztetést, az ukránok, és sokkal kisebb mértékben a kárpátaljai magyarok a „láthatatlan idegenség” (migráns lét és a származás) miatt tapasztaltak eltérő bánásmódot, amit az ukránok esetében a „hallható idegenség” (a nyelvtudás hiánya) miatti hátrány tetézt (1. táblázat).

1. táblázat: A diszkriminációs tapasztalat elterjedtsége a diszkrimináció oka szerint a hat migráns csoport esetében, 2009, százalék

diszkriminációs ok	etnikai-származási csoport					
	kárpátaljai magyarok (N=207)	ukránok (N=200)	kínaiak (N=183)	vietnamiak (N=191)	arabok (N=192)	törökök (N=221)
bőrszín	1	0	42	29	15	1
származás	18	23	34	33	13	2
vallás	1	4	13	5	6	2
bevándorló státus	19	19	21	20	6	1
nyelv	7	26	44	30	19	1
kor	6	6	13	4	5	0
nem	2	2	11	3	3	0
anyagi helyzet	4	5	16	7	10	0
kumulált diszkriminációs tapasztalat (%)	31	37	57	52	25	1

Forrás: Sik – Várhalmi 2010

Meglepő módon a törökök elenyésző mértékben számoltak be diszkriminációs tapasztalatokról. Mivel a további elemzésben a diszkriminációs tapasztalattal rendelkezők almintáját vizsgálták, az alacsony esetszám miatt a török almintát kihagyták az elemzésből.

A származás alapján tapasztalt diszkrimináció helyszíneit aszerint különböztették meg a szerzők, hogy milyen kapcsolat jöhet létre a migráns kérdezt és az őt körülvevő közeg között. Ez alapján vizsgálták a munka világát, a hivatalokat (ide sorolva az iskolát és az egészségügyet, mivel ezekben az egyén legalább olyan kiszolgáltatott az intézménynek, mint a többi hivatalban), az anonim helyzeteket (vásárlás), a személyes környezetet, és végül a személytelen környezetet, azaz a nyilvános helyzeteket (2. táblázat).

2. táblázat: A származás miatti diszkriminációs tapasztalat helyszíne öt migráns csoport esetében, 2009, százalék

a diszkrimináció helyszíne	etnikai-származási csoport				
	kárpátaljai magyarok (N=63)	ukránok (N=72)	kínaiak (N=110)	vietnamiak (N=105)	arabok (N=45)
álláskeresés	64	47	24	42	50
munkahely	37	44	42	32	21
bevándorlási hivatal	31	40	57	40	20
más hivatal	35	65	60	36	25
rendőrség	14	13	64	55	28
iskola	23	16	30	27	22
kórház, rendelő	30	39	53	35	17
étterem, szórakozóhely	11	12	67	38	64
vásárlás	7	14	66	40	38
szomszédok	16	22	21	16	32
utca	8	11	75	79	67

Forrás: Sik – Várhalmi 2010

A kárpátaljai magyarok és az ukránok példája egyaránt jól szemlélteti a „láthatatlan idegenség” helyzetét, azaz hogy a személytelen és nyilvános helyzetekben minimális a diszkrimináció esélye. Ugyanakkor a magyarok az álláskeresés során, az ukránok a hivatalokban végzett ügyintézés kapcsán tapasztaltak diszkriminációt.

Nem meglepő, hogy a „látható idegenség” az átlagosnál nagyobb diszkriminációs tapasztalattal jár együtt. Az idesorolható három migráns csoport (kínaiak, vietnamiak, arabok) körében a munka világában és az iskolában egyfajta „védettséget” mutatnak a számok. Ezt a szerzők azzal magyarázzák, hogy a munkaerőpiac esetében a kínaiak és a vietnamiak vagy saját etnikai gazdaságukon belül dolgoznak, vagy önálló vállalkozók, illetve az iskolában érvényesül. A kínaiak és a vietnamiak körében a személyes környezet (a szomszédság) terepén tapasztalt diszkrimináció ritkább, mint az arabok esetében, amit valószínűleg e két migráns csoport lakóhelyi szegregációja okoz. (Mind a kínaiak, mind a vietnamiak jellemzően a 8. és 10. kerületi piacokhoz közeli kolóniákban élnek).

A 2011–2012 folyamán az EIF Community Actions és az Európai Integrációs Alap támogatásával megvalósított *Concordia Discors* és *Migráns esélyek és tapasztalatok* kutatás keretében összesen harminchét Budapesten élő bevándorlóval készítettek interjút, és többek között rákérdeztek a munkaerőpiacon és a mindennapi élet egyéb területein megélt diszkriminációs tapasztalatokra is. A kvantitatív kutatások eredmé-

neyeit többnyire megerősítették a harmadik országból érkezőket érintő interjúk vizsgálat tapasztalatai (Simonovits 2012). A Budapesten élő bevándorlók (a határon túli magyarokat kivéve a körből) interjúk kutatásaink alapján alapvetően három csoportra oszthatók:

A Kelet-Ázsiából érkező bevándorlók (kínaiak és vietnamiak) üzleti céllal érkeztek Magyarországra, és a fő motivációjuk az előnyös üzleti lehetőségek kiaknázása volt. Többségük igen keményen, átlagosan napi tizenkét órát dolgozik a saját, illetve honfitársai vállalkozásában. A piacon dolgozó és a környéken lakó kínaiak igen zárt közösségben élnek, egymás között intézik üzleti ügyeiket és szabadidejüket is egymással töltik. Az intenzív munka zárt világa és a közösen eltöltött (kevés) szabadidő okozza a hiányos magyar nyelvtudást és az alacsony szintű társas integrációt.

Az arab országokból érkező bevándorlók egy része szintén vállalkozási céllal érkezett Magyarországra, azonban az ázsiaiaknál nagyobb munkaerő-piaci és társadalmi integráció jellemzi őket. Általában jobban beszélik a magyar nyelvet, és körükben gyakoribb a vegyes házasság is.

Az afrikai országokból érkezők, mivel jellemzően a rossz körülmények elől menekültek, általában egyedül jöttek, és többnyire magyar párral alapítanak családot. Ennek megfelelően komoly erőfeszítéseket tettek azért, hogy társadalmi integrációjuk minél sikeresebb legyen: magyarul tanultak, igyekeztek magyar kapcsolatokat kiépíteni, és nem utolsósorban a magyar munkaerőpiacon keresik a boldogulásukat.

Ezzel az eltérő munkaerő-piaci és társadalmi helyzettel függ össze, hogy a vietnami és kínai interjúalanyaink kisebb arányban számoltak be diszkriminációs tapasztalatakról, mint az afrikai és az arab bevándorlók. E két utóbbi csoportban többen küzdenek álláskereső nehézségekkel, s ezt ők egyértelműen származásuknak és migráns státuszuknak tulajdonítják.

A *Felmérés a bevándorlók civil integrációjáról* kutatás fókuszcsoport résztvevői eredményei szerint Magyarország inkább elutasító ország, és ennek okát a többségi társadalom előítéletességében valamint a politika és a média felelősségében látják. Mind a többség tagjai, mind a bevándorlók egyetértettek abban, hogy a hátrányos megkülönböztetés sokféle formában és helyzetben fordul elő, például a hivatalokban, a munkaerőpiacon, rendőri intézkedések során vagy akár a betegellátásban (Göncz et al 2011).

Következtetések

Írásomban a bevándorlókat érő hátrányos megkülönböztetést és az idegenellenesség alakulását vizsgáltam, előbb a többségi lakosság, majd a bevándorlók körében készült kvalitatív és kvantitatív kutatások alapján.

A reprezentatív mintán végzett survey vizsgálatok alapján elmondható, hogy a különböző típusú kérdésekkel készült felmérések (bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök, társadalmi távolság, illetve bevándorlók elutasítása) más-más szempontból világitották meg az idegenellenesség és diszkrimináció jelenségét. A legutóbbi, 2012-es nemzetközi adatfelvétel megerősítette: az európai országokban a diszkrimináció leggyakoribb oka a származás alapján történő megkülönböztetés, és a munkaerőpiacon kívül tapasztalható etnikai alapú, hátrányos megkülönböztetésben Magyarország az élmezőnyben foglal helyet. Láttuk továbbá, hogy Magyarországon, ahol az utóbbi két évtizedben a nyíltan idegenellenesek aránya 24 és 40 százalék között mozgott, a legutóbbi kutatási eredmények szerint 2012-ben ismét a 1995-ös és a 2001-es szinten tetőzött.

2011-es méréseink szerint beigazolódott a „kontaktus hipotézis”, vagyis hogy a személyes ismerős az előítéletek ellen hat. Ezt az összes származási csoport esetében alátámasztották az adatok. Akinek van arab, kínai, afrikai és/vagy zsidó ismerőse, elfogadóbb ezekkel a csoportokkal.

A kérdőívbe ágyazott diszkriminatív szituációs módszerrel megvalósult kísérleti helyzetekben öt válaszadó közül nagyjából négy a határon túli magyart választotta első helyen. A származási diszkrimináció mellett, a nemek szerint is jelentős a különbségtétel. A nők mind a lakásbérlés, mind az ügyintézés terén jelentős előnyt élveznek a férfakkal szemben.

A Magyarországon élő bevándorlók helyzetét vizsgáló kvalitatív kutatások arról tanúskodnak, hogy a különböző migráns csoportok munkaerő-piaci helyzetét és társadalmi integrációját más-más mintázatok jellemzik. A vietnami és kínai bevándorlók általában a többségi társadalomtól elkülönülten élnek és dolgoznak, ezért csekély munkaerő-piaci diszkriminációnak vannak kitéve (őket a mindennapi élet egyéb területein érik hátrányos megkülönböztetések), az afrikai és az arab országokból érkező bevándorlók viszont nagyobb valószínűséggel küzdenek migráns létükből következő álláskeresési nehézségekkel.

A Magyarországon élő bevándorlók többségét kitevő határon túli magyarok, jóllehet nincsenek nyelvi nehézségeik, és kulturális azonosságuknak köszönhetően objektíve előnyös helyzetben vannak, jelentős mértékű diszkriminációról számoltak be.

Irodalom

- European Commission (2012): *Discrimination in the EU in 2012, Report*. Special Eurobarometer 393, Wave EB77.4. TNS Opinion & Social.
- European Union Agency for Fundamental Rights (2009): *EU-MIDIS European Union Minorities and Discrimination Survey, Data in Focus Report 1: The Roma*. European Union Agency for Fundamental Rights, Vienna.

- Göncz Borbála – Juhász Pál – Kisfalusi Dorottya – Lengyel György – Szanyi-F. Eleonóra – Tóth Lilla – Vépy-Schlemmer Éva (2011): Felmérés a bevándorlók civil integrációjáról. *Pro Publico Bono Online – Állam- és Közigazgatás-tudományi Szemle. Vol. 1. No. 2:* 1–21.
- Huddleston, Thomas – Tjaden, Jasper Dag (2012): *Immigrant Citizens Survey – How Immigrants Experience Integration in 15 European Cities.* King Baudouin Foundation and Migration Policy Group, Brussels.
- Sik Endre (2012): *Nem mérlegelünk – Nem kellene az idegenek.* Tárki, Tárkitekintő: http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120516_idegenelleneseg.html
- Sik Endre – Simonovits Bori (2009): *A diszkrimináció mérése kérdőíves és tesztmódszerekkel.* In: Fazekas Károly – Lovász Anna – Telegdy Álmos (ed.): *Munkaerőpiaci tükrök.* MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 121–134.
- Sik Endre – Várhalmi Zoltán (2010): *A diszkriminációs tapasztalat forrásai.* In: Örkény Antal – Székelyi Mária (ed.): *Az idegen Magyarország.* ELTE Eötvös Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 97–122.
- Simonovits Bori (2012): *Elutasítók és elutasítottak.* In: Sik Endre – Simonovits Bori (ed.): *Abena, Sára, Chen és Ali esélyei Magyarországon: Migráns esélyek és tapasztalatok.* TÁRKI, Budapest, 118–158.
- Simonovits Bori – Szalai Boglárka (2013): *Idegenellenesség és diszkrimináció a mai Magyarországon.* *Magyar Tudomány, Vol. 2013, No. 3:* 251–262.
- Várhalmi Zoltán (2013): *Migráns gazdasági klaszterek működésének jellemzői.* Doktori disszertáció.